

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС УКРАЇНСЬКОЇ ГЕТЕАНИ

К.Я. Кусько

Львівський національний університет ім. Івана Франка

Культурологічні студії літературно-художнього процесу передбачають звернення до таких концептуальних понять, як гуманізм, людяність, прогрес суспільства. Ці поняття - важливі складові культурології як науки, адже вони охоплюють широкий спектр міжлюдських, міждержавних відносин, набували і набувають дедалі ширшої виховної ваги, а також методологічного, соціального, естетичного, політичного конкретно визначеного стратегічного спрямування.

Культура як плідне єднання матеріального і духовного буття людей реалізується у різний спосіб, але обов'язково шляхом системного залучення відповідних мовних засобів. У зв'язку з такою прагматикою, наголошує проф. О.І. Чередниченко, "можна говорити про схожість мовної і концептуальної картин світу, хоча зрозуміло, що повної тотожності між цими поняттями не існує" (Чередниченко 2002:9). Мова як невід'ємна складова будь-якого культурологічного процесу, у тому числі перекладознавчого, знаходить відповідний прояв на різних мовних рівнях, у різних фахових і категоріальних сферах. Мовнокультурологічні категорії, до яких ми відносимо й таке поняття, як лінгвістична культура, значно впливають на якість культурологічних процесів, на якість інформативного та виховного трансферу знань, на презентацію мовних та концептуальних картин світу. У цьому зв'язку наголосимо на констативній ролі і дедалі більших успіхах вчених Київського національного університету в дослідженні проблем взаємовпливу та взаємозв'язку мовних, концептуальних і культурологічних картин і образів світу. Маємо на увазі системне видання наукових праць цієї категорії під загальною назвою "Мовні і концептуальні картини світу" (вип. 1-7). Одним із важливих, якщо не провідних, мотивів цієї серії праць є вивчення і висвітлення широкого поля питань когнітивної лінгвістики тексту, дискурсу, у тому числі культурологічного.

У руслі зазначених стратегій, методологічних та культурологічних концептів звернімося також до одного з перекладознавчо- культурологічних питань – питання української гетеани. Розглянемо це питання шляхом селективного дискурсного аналізу окремих перекладів творів Гете українською мовою. Наголосимо, що твори поета були відомі в Україні ще за його життя. Про це довідуємося з бібліографічного дослідження В. Дорошенка "Гете в українських перекладах, переспівах та наслідуваннях", що вийшло друком у 1932 році до 100-річчя від дня смерті Гете (Дорошенко 1932: VII–X). Перший перекладений українською мовою твір Гете "Рибалка" був опублікований у Харкові у 1827 році. Автор перекладу – класик української літератури П. Гулак-Артемівський. Другий твір поета, перекладений українською мовою, - це балада "Лісовий король". Її було надруковано окремим виданням у Львові в 1838 році. Автором перекладу був український мовознавець і релігійний діяч Й. Левицький.

Починаючи з першої половини XIX ст. в Україні було опубліковано багато творів Гете, зокрема: "До Фрідеріки Бріон", "Дика ружа", "Герман і Доротея", "Нічна пісня мандрівника", "Шукач скарбів", "Майська пісня", "Зустріч і прощання". Серед перекладачів поезій Гете, окрім П. Гулака-Артемівського, знаходимо інші імена, у тому числі відомих українських письменників, літературознавців – Ю. Федьковича, М. Старицького, І. Франка, Х. Алчевської, М. Рудницького, І. Гузар та ін. Нагадаймо, що ці дані обмежуються 1932 роком. На першому етапі ознайомлення українців із творчою спадщиною Гете можна простежити тенденцію, коли більшість перекладів було здійснено західноукраїнськими літературознавцями і письменниками (31 перекладач з 54). Слід відзначити їх натхненну діяльність на загально-культурологічній та освітянській ниві, у перекладацькій справі, проте не всі переклади можна вважати адекватними, якісними щодо змісту, мовної репрезентації, системи художньої образності. Подекуди знижено філософське звучання поетичного слова німецького поета. Мали місце також випадки, коли перекладач виходив не з оригіналу, а з перекладу іншого автора.

Особливе значення для поширення творів Гете в Україні мала літературна діяльність Івана Франка, який перекладав різножанрові твори німецького поета: поезії, драми, а також першу частину "Фауста". Питання перекладу Франком творів Гете досліджено у змістовній, об'ємній монографічній праці Л. Рудницького "Іван Франко і німецька література", виданій у 1974 році у Мюнхені. Провідною у цій книзі, а також у праці В. Жили та ін. дослідників [Жила 1996], є теза, що наш Каменярь – Іван Франко глибоко відчув, пережив і якісно передав думки та почуття великого німецького поета. Цьому сприяло також те, що Франко досконало знав німецьку мову, був духовно і поетично близьким Гете, хоча жив в іншій країні і в інший час. Важливо, що обох їх об'єднувало прагнення реалізувати у своєму житті та творчості загальнолюдські гуманістичні ідеали. Варто наголосити, що Франко не лише перекладав твори Гете, а й аналізував його творчість у численних літературознавчих статтях та літературно-критичних нарисах. Це, очевидно, не випадково, адже для Франка Гете був одним із найбільших європейських поетів, велетнем світової культури. Зазначимо, що Франко першим звернувся до перекладу "Фауста" Гете, твору виключно складного для перекладу під кутом зору складності наявних у ньому філософських, культурологічних, мовностилістичних та ін. концептів. Ми вже звертались до аналізу цих питань у статті, присвяченій перекладу Франком трагедії "Фауст" (Кусько 2002:102-107), тому обмежимося вищевисловленими зауваженнями і продовжимо дискурсивний аналіз питань української гетеани на матеріалі інших перекладних творів та шляхів подальшого культурологічного впливу поетичної спадщини великого німецького поета на Україну, українців, у тому числі в наш час.

Можна констатувати, що Гете і сьогодні здійснює свій благородний вплив на Україну, де його творчість одержала визнання і високу оцінку. Твори Гете німецькою і українською мовами вивчають учні та студенти,

досліджують вчені, перекладають кваліфіковані перекладачі. У зв'язку з цим заслуговують на увагу зусилля Гете-інституту у Києві щодо видання творів поета до 250- річчя від дня його народження синхронно німецькою та українською мовами. Книга містить поезії письменника, а також уривки з його прозових і драматичних творів. У збірці є талановиті переклади М. Рильського, Г. Кочура, М. Бажана, М. Лукаша, В. Стуса та ін. українських поетів. Вони дають можливість українському читачеві відчутти не лише зміст, оригінальний стиль, культурологічну цінність та лінгвістичну культуру оригіналу, а й шляхом контрастивних та контактивних зіставлень - якість перекладацької праці. Збірка надає для цього можливість, оскільки тексти в ній подано в оригіналі та в перекладі. Привертає увагу лінгвістична культура презентації різномовних варіантів – оригіналів і перекладів, їх культурологічна прагматика.

Загалом високої оцінки, на нашу думку, заслуговують твори Гете в українському перекладі П.Тимочка під загальною назвою “Невгасима любов” (Гете. “Невгасима любов” 1997). Якісний рівень перекладу відчуваємо під час читання багатьох поезій, зокрема “Майської пісні”. Для прикладу наведемо три перших строфи вірша в оригіналі та в перекладі.

У Гете: *Wie herrlich leuchtet
Mir die Natur!
Wie glänzt die Sonne!
Wie lacht die Flur!
Es dringen Blüten
Aus jedem Zweig,
Und tausend Stimmen
Aus dem Gesträuch.

Und Freud', und Wonne
Aus jeder Brust,
O Erd', o Sonne!
O Glück, o Lust!* (Goethe. Ausgewählte Werke:24).

У перекладі П. Тимочка:

*Як оживає
Навкруги земля!
Радіють сонцю
Луги й поля.
Цвіте, рясніє
Квіт на гілках,
Різноголосся
В чагарниках.
Пісні лунають*

В серцях усіх

*О сонце, земле!
Блаженство всіх!* [Гете. Невгасима любов:20].

Мабуть, не важко відчутти, що прекрасний поетичний твір в оригіналі та в перекладі передає почуття кохання, блаженства, радощів життя. Перекладачеві вдалось зберегти ритм оригіналу, лексичні компоненти, семантичні нюанси, емоційний настрій. Вербально емоції особливо присутні в структурі окличних речень, в образних порівняннях, метафоричних словосполученнях, у риторичних зверненнях до землі і сонця. Якщо визначати дискурс цього поетичного твору, то, мабуть, і в оригіналі, і в перекладі це дискурс кохання (кохання молодих). Перекладач відчув радісний настрій поета і знайшов адекватні вербальні засоби для його відтворення. Проте у книзі П. Тимочка трапляються також деякі невідповідності між оригіналом і перекладом. Деяко спрощеним у філософському розумінні є переклад знаменитої “Нічної пісні мандрівника”.

Збірка перекладів П.Тимочка містить різножанрові твори Гете: вірші, балади, уривки з прози, епіграми. Вони дають можливість відчутти не лише тематику творів поета, його мовний стиль, але й наявну у ньому лінгвістичну культуру, поетичне мовлення, а також глибину думок і прагнень інтеркультурної ваги. Поезії Гете у перекладі П. Тимочка ще чекають на глибокий перекладознавчий, а також культурологічний та лінгвокультурологічний аналіз на вербальному та екстравербальному рівнях, але є також підстави вважати, що ця праця перекладача спрятиме подальшому знайомству українців із творчістю великого німця. На поглиблене вивчення особливо заслуговують питання мовної майстерності творів Гете, його лаконічної образності у поєднанні з лінгвістичною сміливістю і одночасно коректністю, а також об'ємним людино- і суспільствознавчим творчим діапазоном. Яскравим зразком такої загальнолюдської поетичної прагматики творчості Гете може бути його поетичний твір під символічною назвою “Божественне”, що розпочинається такими словами:

*Edel sei der Mensch,
Hilfreich und gut!
Denn das allein
Unterscheidet ihn
Von allen Wesen,
Die wir kennen* (Goethe Ausgewählte Werke:56).

У перекладі В. Стуса це звернення до людини передано просто, але по-гетівськи глибоко:

*Благородною будь,
Добротворною будь, людино!
З –помежи суцього
На всій землі
Це єдине тебе
У житті вирізняє [Goethe. Ausgewählte Werke:59].*

Божественне у світі, за твердженням поета, - це людяність, доброта, справжній гуманізм.

“Будь благородною, людино, доброю, готовою допомогти!”. У цих словах Гете – своєрідний морально-

етичний та гуманістичний заповіт сучасному і майбутнім поколінням.

Мабуть, варто зауважити, що дослідження питань, пов’язаних із життям і творчістю Гете, повинно бути об’єктивним. Немає підстав, наприклад, ідеалізувати поета, адже у цієї без сумніву геніальної людини було також багато недоліків, дивацтв, людських слабостей. Розуміння, тлумачення його творчості, але передусім пошук шляхів здійснення в наш час, на нашій землі, у нашому суспільстві ідеалів доброти, людяності, культурного прогресу, які пронизують творчість німецького поета, – у цьому перспектива подальшої ходи Гете до українського читача, а отже, і подальших гетівських дискурсних студій.

Гете і Україна, Гете і розвиток української літератури і культури, Гете і просвіта – ці та інші питання потребують подальшого вивчення. Цікаві факти, думки і висновки щодо цієї проблематики містить стаття І.Лімборського, опублікована у часописі “Всесвіт” (Лімборський 1999:136). Автор досліджує зв’язки Гете у рамках загальноєвропейських просвітницьких процесів першої половини ХІХ ст. Йдеться, зокрема, про значні зусилля Гете щодо відкриття Харківського університету. Гете інтенсивно обговорював це питання у листах до графа Потоцького, допомагав університету у доборі викладачів. У 1827 році Гете був обраний почесним членом Вченої ради Харківського університету. З цього часу його значення для української науки і культури, його просвітницька і літературна спадщина привертала значну увагу, здобувала високу оцінку. Значну роль у цьому процесі відіграли переклади, переспіви та переробки творів німецького поета українською мовою.

Увагу українського читача, українських літераторів привернув передусім своїм пафосом роман “Страждання молодого Вертера”. Це особливо відчутно, на думку І. Лімборського, у “Філософії серця” Г. Сковороди, а також у творах Г. Квітки-Основ’яненка (Лімборський 1999:137). Схвальної оцінки заслуговують переспіви гетівських сюжетів у творах Ю. Федьковича. П.Куліш писав про Гете як про визначного представника європейської культури. Певну типологічну єдність можна простежити у творах Шевченка “Художник” і Гете “Роки навчання Вільгельма Майстера”, в яких відчутні традиції європейського просвітницького виховного роману. Звичайно, йдеться про наявність типологічної єдності, про спільні мотиви і сюжетні компоненти, адже на рівні художнього таланту, часових, просторових і чисто людських складових компонентів кожний із великих національних поетів – Шевченко і Гете - йшли своїми неповторними шляхами.

Твори Гете, його надзвичайне художнє обдарування, його ідеї впливали на літературно- художній процес в Україні вже у ХІХ ст.; у другій половині ХХ ст. вони приваблювали багатьох українських перекладачів – М.Рильського, М.Бажана, Г.Кочура, М.Лукаша, Д.Павличка, В. Стуса та багатьох інших талановитих поетів-перекладачів. Вони, очевидно, приваблюватимуть увагу читачів, перекладачів, поетів і дослідників у новому ХХІ ст. Отже, культурологічний дискурс великого німецького поета продовжується. Одним із численних прикладів цього може бути зворушливе зібрання українським поетом Р. Лучуком перекладів відомої балади Гете “Лісовий король” різними українськими поетами, зокрема Й.Левицьким, Ю.Федьковичем, Б.Гринченком, П.Кулішем, Є. Мандичевським, Д.Загулою, Д.Ревуцьким, М.Рильським, П.Тимочкою. Наведемо для прикладу першу строфу балади, щоб відчутти перекладацькі стратегії, ознаки перекладацького україномовного дискурсу відомого твору Гете “Erlkönig”.

У Гете: *Wer reitet so spät durch Nacht und Wind?*

Es ist der Vater mit seinem Kind;

Er hat den Knaben wohl in dem Arm,

Er faßt ihn sicher, er hält ihn warm [J.W. Goethe. Ausgewählte Werke:50].

У перекладі Й. Левицького: *Хто їде в вітер так пізно вніч ?*

Отець жене то, а з ним панич,

Він го все тулить при пазухах,

Він го триває щосил в руках.

У перекладі Ю. Федьковича: *Через ліси, через гори,*

Недоле моя!

Їде батько з своїм сином

В неділю до дня.

У перекладі Б. Гринченка: *Хто їде в негоду тим лісом густим?*

То батько, спізнившись, і хлопець із ним.

Обнявши малого, в руках він держить,

Його привертає, його він пестить.

У перекладі Д. Ревуцького: *Хто їде вночі крізь ліс густий?*

То скаче батько, з ним син молодий.

Хлопчину батько міцно держить,

До серця горне його, пестить

[Johann Wolfgang von Goethe. Bücherkatalog:221].

Як бачимо, кожний переклад, а їх можна наводити далі, – це своєрідна стиль-картка особистостей: автора твору і перекладача. Все це ознаки і підтвердження того, що культурологічний дискурс і одночасно дискурс української гетеани триває.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дорошенко В. Гете в українських перекладах, переспівах та наслідуваннях. – Львів, 1932.
2. Гете Й.В. Невгасима любов. Вибрані поезії. – Київ, 1997.
3. Жила В. “Фауст” у перекладі М. Лукаша // Г.Лужицький (1903-1990). – Львів, Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1996.
4. Кусько К. “Фауст” у перекладі Івана Франка: дискурсні міркування//Вісник Сумського державного університету. – Суми, 2002.
5. Лімборський І. Йоганн Вольфганг Гете й українська література // Всесвіт.-1999.–№7.
6. Рудницький Л. Іван Франко і німецька література. – Мюнхен, 1974.
7. Чередниченко О.І. Багатомовність і концептуальна картина світу//Вісник “Іноземна філологія” Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2002. - №32–33.
8. Goethe J.W. Ausgewählte Werke.– Київ, 1999.
9. Johann Wolfgang von Goethe. Bücherkatalog. –Lwiw, 2001.

Надійшла до редколегії 18 березня 2003р